

4. Донченко Е.А. Потребление и развитие личности (социально-психологический анализ). – К., 1982.
5. Економічна енциклопедія: У трьох томах. Т.3. / Ред. кол.: ...С.В. Мочерний (відпов. ред.) та ін. – К.: Видавничий центр «Академія», 2002.
6. Євтух В. Б. Етнічність: Глосарій / В. Б. Євтух. – К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2009.
7. Єременко В. Соціальна економіка. Вид. друге. Адаптоване й доповнене. – К.: Інформаційно-видавничий центр Держкомстату, 2003.
8. Ильин В.И. Поведение потребителей. – Сыктывкар, 1998.
9. Лукашевич В.М. Економіка праці та соціально-трудова відносини: Навчальний посібник. – Львів: «Новий світ 2000», 2008.
10. Москвин А.И. Народное потребление в условиях развитого социализма. – К., 1984.
11. Петров Л.В. Мода как общественное явление. – Л., 1974.
12. Саморегуляция и прогнозирование социального поведения личности. – Л., 1978.
13. Тарасенко В.І. Соціологія споживання: методологічні проблеми. – К.: Наукова думка, 1994.
14. Энциклопедический социологический словарь / общ. ред. акад. РАН Осипова Г. В. – М.: ИСПИРАН, 2004.
15. Lodziak C. The Myth of Consumerism. – L.: Pluto Press, 2002.

УДК 316.74:314.7(=161.2)

О. А. Малиновська

ТРУДОВА МІГРАЦІЯ УКРАЇНЦІВ ЗА КОРДОН У ДЗЕРКАЛІ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

У статті подано огляд основних досліджень українських науковців, присвячених вивченню трудової міграції громадян за кордон. Коротко наведено їх результати. Зроблено висновок, що попри накопичення в українській науковій літературі з міграційної проблематики значного емпіричного матеріалу, відповідні дослідження залишаються фрагментарними і несистематичними.

Ключові слова: Україна, трудова міграція, наукові дослідження.

The article reviews the fundamental researches of the labor migration abroad carried out by Ukrainian scientists. The results are briefly outlined. The conclusion is made that regardless of accumulation of great amount of the empirical material in the Ukrainian scientific literature on migration, corresponding investigations are fragmentary and non systematic.

Keywords: Ukraine, labor migration, scientific researches

Трудова міграція за кордон на сьогодні є в Україні найпотужнішим і найбільш соціально значущим міграційним потоком. Вона справляє значний вплив на становище на ринку праці та рівень доходів населення. Після здобуття незалежності відкриття кордонів та надання громадянам права на вільний виїзд та в'їзд дали українцям змогу шукати вирішення складних економічних проблем трансформаційного періоду шляхом виїзду на заробітки за межі держави. На початку 1990-х рр. трудова міграція розгорталася у формі масових поїздок до сусідніх країн з дешевими товарами вітчизняного виробництва. Продавши їх і придбавши за кордоном предмети широкого вжитку (дефіцит яких в Україні на той час був звичним), люди заробляли продаючи привезене вдома. Ці дрібні торговці, які отримали назву “човників”, не лише допомогли вижити своїм сім'ям у найскрутніший період реформ, а й залучилися до господарювання в ринкових умовах, накопичили кошти для підприємництва. Отриманий ними досвід та зарубіжні зв'язки в подальшому прислужилися для налагодження поїздок з метою працевлаштування, які були тривалішими, забезпечували вищий і стабільніший заробіток.

Свого піку виїзд на роботу за кордон досяг на межі тисячоліть. У наступні роки, що відзначалися певним похваленням економіки України, виїзд на заробітки чисельно стабілізувався і почав поступово зменшуватися. Однак і сьогодні міжнародна трудова міграція українців залишається численною, а її роль у протидії безробіттю та бідності в умовах фінансово-економічної кризи не можна недооцінювати.

Суспільний резонанс та новизна для України феномену міжнародної міграції обумовили значний інтерес до досліджень в цій царині науковців різного фаху. Соціологами, економістами, юристами, географами тощо на сьогодні вже накопичено значний емпіричний матеріал з трудової міграції за кордон, докладено зусиль до його осмислення.

Перерахувати всі роботи з відповідної проблематики неможливо, тому зупинимося лише на деяких з них. Варто почати з першого в Україні дослідження трудової міграції, яка на той час розгорталася, що відбулося у 1994 р. із застосуванням етно-соціологічної методики в рамках проекту Європейської економічної комісії ООН, що реалізовувався в трьох країнах Центральної Європи – Литві, Польщі та Україні. На основі даних поглиблених інтерв'ю, проведених у 440 домогосподарствах мігрантів у столиці, м. Чернівцях та с. Прилбичі Львівської області, авторами було здійснено аналіз заробітчанських поїздок громадян України за кордон, їх причин та наслідків на рівні особи, населеного пункту, всього суспільства [14]. Вперше було розкрито механізми заробітчанства, їхню роль як стратегії виживання в умовах системної кризи. Не менш важливо, що цією роботою було закладено основи для подальшої співпраці дослідників різних

країн, обміну досвідом та передовою методикою наукових пошуків з міграційної проблематики.

Продовженням цієї роботи стало дослідження 2002 р., проведене за аналогічною методикою і в тих же населених пунктах, що і попереднє, що дало змогу провести порівняння та відслідкувати зміни в масштабах, складі, спрямованості трудової міграції з України, що відбулися наприкінці 1990-х – на початку 2000-х рр. [13].

Одночасно з цими роботами було виконано кілька вибіркового опитувань, що мали цільове призначення і були спрямовані на вивчення певних аспектів трудової міграції. Наприклад, О. Хомра 1999 р. провів опитування у Волинській та Львівській областях, за результатами якого виявив еміграційний потенціал населення регіону, проаналізував вплив трудової міграції на політичні вподобання її учасників [24]. О.Малиновська на підставі даних опитування в західному прикордонні вивчала зміни в міграційній поведінці населення після введення візового режиму поїздок громадян України до сусідніх держав [6]. Ці ж автори шляхом опитування подорожніх у пунктах перетину на білорусько-українському кордоні з'ясували характер міграційних зв'язків між Україною та Білоруссю [8].

2004 р. Центром миру, конверсії та зовнішньої політики України незалежним науковим осередком, у восьми західних областях України було опитано 300 осіб, які мали особистий досвід працевлаштування за кордоном [11, 26-62]. Вивчалися соціально-демографічні характеристики мігрантів, географія їхніх поїздок, процедури працевлаштування за кордоном та перетину кордону, сфери зайнятості та характер роботи тощо.

Окремої уваги варте дослідження, що здійснювалося Тернопільським обласним центром зайнятості у 2001, 2004, 2008 рр. на основі інформації, наданої місцевими органами влади населених пунктів області щодо роботи громадян за кордоном. Завдяки інформації безпосередньо з місць воно є досить точним щодо сільського населення. Дані щодо міського населення – розрахункові. Триразова повторюваність дослідження надає йому моніторингового характеру, дає змогу відслідкувати зміни в міграційній поведінці, складі та характеристиках мігрантів. Хоча дослідження було репрезентативним лише для однієї області України, його автори спробували розрахувати масштаби трудової міграції для України в цілому, виходячи з того, що рівень виїзду на заробітки за кордон з Тернопільщини може вважатися середнім. Вони дійшли висновку, що за кордоном працюють до 2 млн. українців [19].

Серед найновіших досліджень, об'єктом яких є трудові мігранти, варто згадати здійснено в рамках проекту Європейського фонду професійного навчання, мета якого полягала у виявленні зв'язку між міграцією, системою освіти та ринком праці. Було опитано 1086 потенційних мігрантів і 1014 мігрантів, що повернулися. Серед важливих результатів дослідження такі:

6,6% мігрантів після повернення стали роботодавцями; 11,1% - само зайнятими, 47% мігрантів життєвий досвід та отримані під час роботи за кордоном навички допомогли в працевлаштуванні після повернення [16, 50].

В тому ж 2008 р., врожайному на дослідження у сфері трудової міграції, Центр «Соціальні індикатори» на замовлення фонду «Open Ukraine» на основі проведення низки фокус-груп в Харкові, Тернополі та Ужгороді вивчав потреби трудових мігрантів, як тих, які лише збиралися виїжджати за кордон, так і тих, які повернулися в Україну. Цінність дослідження полягає вже в постановці питання та виборі об'єкту для аналізу. По-перше, інформація про потреби мігрантам необхідна для влади, якщо вона дійсно бажає надавати їм допомогу та підтримку. По-друге, фактично вперше предметом зацікавленості дослідників були не лише проблеми, які змушують людей шукати роботу за кордоном, але й ті, з якими вони стикаються після повернення на Батьківщину [2]. Ці останні, як свідчать отримані результати, є не менш серйозними і часто призводять до повторної еміграції. Разом з тим, мізерні масштаби дослідження (лише 50 респондентів у трьох містах) могли засвідчити лише усвідомлення проблеми повернення, проте не забезпечити формулювання надійних рекомендацій з її розв'язання.

Поступово, із наростанням масштабів трудової міграції за кордон опитування заробітчан вийшли за межі України. Більшість досліджень української трудової міграції в країнах перебування належать зарубіжним вченим, проте кілька опитувань було здійснено українськими дослідниками. Хоча, із зрозумілих причин, їх кількість невелика, вони все ж надзвичайно інформативні, оскільки забезпечують погляд з іншого боку кордону, проте, так би мовити, власними очима, а не через призму наукових пошуків зарубіжних колег.

Передовсім треба назвати перше із подібних опитувань, проведене Західноукраїнським центром “Жіночі перспективи” на початку 2002 р. за допомогою львів'янки, яка працювала в Італії. Було отримано 375 анкет від жінок-мігранток і 66 – від чоловіків. Хоча опитування не є репрезентативним, завдяки йому було зібрано важливу інформацію щодо роботи жінок із Західної України в Італії [17].

Найбільш вагомим можна назвати інтерв'ювання, здійснене у 8 країнах, де працюють українські заробітчани, організоване за підтримки Греко-католицької церкви та Карітасу групою львівських дослідників. Вони провели до 100 поглиблених інтерв'ю на основі яких визначено основні характеристики трудової міграції, виділено окремі психологічні типи мігрантів, зроблено прогноз щодо подальшого розвитку міграційного процесу [9].

Наступна група досліджень пов'язана з вивченням громадської думки щодо трудової міграції. Їхня кількість досить велика. Як приклад назвемо ініційоване жіночим правозахисним центром «Ла Страда-Україна» [21], в

ході якого було опитано 2009 осіб по всій території країни. На думку респондентів, проблема трудової міграції є для України вкрай актуальною, ставлення до заробітчани в цілому позитивне. Серед негативних наслідків міграції опитані відмітили передовсім розпад сімей (60%, а в Західному регіоні 73%), бездоглядність дітей (22%), серед позитивних – надходження коштів в країну (45%).

Із збільшенням масштабів трудової міграції, наростанням участі в ній жінок, все більше турбувала громадськість проблема залишених в Україні дітей. 2006 р. за ініціативи Жіночого правозахисного центру «Ла Страда-Україна» у 4 областях України (Вінницька, Луганська, Львівська, Херсонська) та місті Києві було опитано 103 дітей мігрантів, представників їхнього найближчого оточення та експертів. Виявлено, що діти, батьки яких перебувають за кордоном, мають низку проблем психологічного та соціального характеру, зростає їх уразливість щодо девіантної поведінки. Дослідження показало також недостатню готовність педагогів та соціальних працівників до роботи з такими дітьми через брак знань і недостатнє методичне забезпечення [15].

На базі результатів цього дослідження було розроблено методичні рекомендації для соціальних педагогів, практичних психологів, вчителів. Підготовлено посібник, який містить огляд законодавства щодо дітей працівників-мігрантів, до нього додано тексти відповідних документів [18].

Вкрай емоційним проектом, що викликав значний суспільний резонанс, був конкурс робіт (віршів, прозових творів, малюнків тощо) дітей, батьки яких виїхали на роботу за кордон, проведений Інститутом освіти, культури та зв'язків з діаспорою Львівської Політехніки. Роботи-переможці було опубліковано у збірці, презентації якої пройшли в кількох містах України [1]. Хоча проект не носив дослідницького характеру, він забезпечив багатий матеріал для педагогічного, психологічного, соціологічного аналізу. Рефлексії науковців на публікацію творів дітей мігрантів, ретельно відібрані і опрацьовані організаторами, було видано в об'ємному науковому збірнику, де знайшли висвітлення як основні риси сучасної української еміграції та її соціальні наслідки, так і психологічні проблеми дітей заробітчани [10].

Дослідження труднощів та психологічних проблем дітей мігрантів тривали й надалі. Серед останніх за часом робіт можна назвати здійснене групою психологів опитування дітей заробітчани в усіх районах Львівської області. У третини з цих дітей за кордоном знаходилися і батько, і мати. Майже у половини - батько чи мати відсутні понад три роки. Діти пояснюють трудову міграцію батьків матеріальними проблемами сім'ї, а також необхідністю дати їм освіту, в майбутньому вони налаштовані передовсім на продовження навчання. Бажання змінити країну проживання висловили лише 16,4% респондентів. Водночас, під час опитування з'ясовувалося ставлення дітей мігрантів до девіантної поведінки та

негативних явищ у суспільстві. Однак, цінність отриманих результатів була б більшою, якби на ці ж запитання дали відповідь діти, батьки яких не виїжджали на роботу за кордон, тобто, була б можливість порівняння [12].

Іншим болючим для суспільства питанням, пов'язаним з трудовою міграцією, є ризик потрапляння в ситуацію торгівлі людьми. Міжнародний характер проблеми, а також зацікавленість в її розв'язанні з боку міжнародних організацій, зокрема, Міжнародної організації з міграції, підтримка зарубіжних донорів дали змогу здійснити низку транснаціональних досліджень у відповідній сфері, що, крім отримання важливого емпіричного матеріалу по Україні, забезпечило можливість міжнародних порівнянь. Серед них варто назвати білорусько-молдовсько-російсько-український проект з працевлаштування громадян трьох західних країн СНД в Російській Федерації, правового регулювання цього процесу та захисту прав мігрантів, ризиків потрапляння в ситуацію торгівлі людьми у зв'язку з роботою в Росії [20].

Заслугує на увагу також дослідження проблем торгівлі людьми, проведене у 2006 і 2008 рр. компанією «GFK Україна», що одночасно проводилося в Білорусі, Болгарії, Молдові, Румунії та Україні [5]. Характер дослідження, крім міжнародних порівнянь, забезпечив можливість вивчення динаміки змін у відповідній сфері, оскільки опитування проводилося в два етапи з дворічним інтервалом. На основі отриманих даних було прораховано, що чисельність громадян України, що потрапляли у ситуації, які можна кваліфікувати як торгівлю людьми, сягає 100 тис. осіб. Разом з тим, автори дійшли висновку: трудова міграція менше поширена в Україні, ніж в інших країнах, де проводилося дослідження. Крім того, у 2008 р. її обсяги були на чверть меншими, ніж у 2006 р., що пояснюється помітним економічним похваленням, що спостерігалось в Україні напередодні світової фінансово-економічної кризи. Оцінка одномоментної відсутності мігрантів у 2008 р. становила 750 тис. осіб. Важливо також, що як засвідчило дослідження, більшість з них – 79,4% працювали за кордоном на законних підставах. Це було на 10 процентних пунктів більше, ніж у 2006 р.

Таким чином, більшість досліджень, присвячених трудовій міграції, охоплювали, як правило, невеликі групи респондентів і проводилися лише в окремих територіях. Здебільшого це були разові акції. Про систематичність досліджень мова не йшла. Проблематичною була також зіставлюваність результатів, оскільки авторами використовувалися різні методики. Вони стали джерелом важливої інформації щодо причинно-наслідкових зв'язків у сфері трудової міграції, деяких сутнісних її характеристик, динамічних змін тощо, проте не претендували на репрезентативність для всього населення України, тобто, не могли відповісти на вкрай важливе для українського суспільства питання щодо кількості працівників-мігрантів в масштабах країни, лягти в основу прогнозу розвитку міграційного процесу.

Спробою заповнити цю лакуну було введення з 2000 р. запитань стосовно досвіду (власного та членів сім'ї респондента) роботи за кордоном, а також наміру виїхати на роботу за межі держави до загальнонаціонального соціологічного моніторингу, який щорічно проводить Інститут соціології України (1800 респондентів по всій території держави). Згідно з отриманими відповідями, виїхати на заробітки за кордон 2008 р. мали намір 6,2% опитаних (у 2005 р. 6,9%), власний досвід роботи за кордоном – 9,8 % громадян (у 2005 р. – 5,9%), частка сімей, хоча б один член яких мав досвід заробітчанства, становила 13,7% (у 2000 р. – 10,2 %) [22]. Поширеність досвіду трудової міграції дала змогу зробити висновок, що ним володіють понад 2 млн. українців. На основі даних загальнонаціонального соціологічного моніторингу аналізувалися також характеристики трудових мігрантів. Серед найважливіших висновків - до роботи за кордоном вдаються найбільш активні громадяни.

Міграційний досвід українців досліджував також Київський міжнародний інститут соціології (КМІС), що вивчав регіональний розподіл мігрантів за результатами свого загальнонаціонального репрезентативного дослідження (виборка 2 тис. респондентів, опитування методом інтерв'ю) навесні 2007 р. Його дані показали, що 4-6% населення країни працювали за кордоном в 1997-2007 рр. (44% з них проживали на Заході країни), що становило 1,4-2,1 млн. осіб. Таким чином, оцінки масштабів трудової міграції, отримані КМІС, відповідали результатам Інституту соціології НАНУ.

Оцінювання обсягів річного виїзду здійснювалося КМІС під час дослідження «Оцінка чисельності груп населення з високим ризиком інфікування на ВІЛ», проведеного в грудні 2008 – квітні 2009 рр. Крім чисельності груп ризику по відношенню до ВІЛ-інфекції (споживачі ін'єкційних наркотиків, жінок, які займаються комерційним сексом, чоловіків, що мають секс з чоловіками) була також визначена чисельність трудових мігрантів, які вибули на роботу за кордон впродовж 2008 р. Вона становила, за розрахунками, 495-546 тис. осіб. Дослідження проводилося на основі репрезентативної вибірки (опитано 11070 осіб, приблизно по 400 в кожній області України, Автономній республіці Крим, містах Києві та Севастополі).

Оцінки соціологів в основному співпадають з результатами медико-демографічного обстеження населення України, здійсненого в кінці 2007 р., в процесі якого фіксувалася наявність у складі обстежених домогосподарств осіб, які працювали за кордоном на момент обстеження або впродовж останніх трьох років перед ним [7]. Частка домогосподарств, що мали у своєму складі хоча б одного трудового мігранта, ст. оновила 5,6%, що означало, що у 2004-2007 рр. на роботу за кордон виїздили 1,5 млн. громадян.

Проте, дані загальнонаціональних соціологічних опитувань, як і медико-демографічного обстеження, стосовно трудової міграції є досить скупими, адже вона не була ні єдиним, ні головним їх об'єктом. Тому вкрай важливими для розуміння цього процесу, його причин та наслідків для України є спеціалізовані дослідження всеукраїнського масштабу, які проводить Державний комітет статистики України, що, крім іншого, забезпечує отриманим даним певну офіційність.

На жаль, такі дослідження не стали регулярними і організовуються з великими перервами. Перша спроба датується 2001 р., коли було проведено на той час найбільш масштабне дослідження трудової міграції за кордон, в ході якого опитано 8 тис. домогосподарств в 8 прикордонних (як західних, так і східних) областях України. Зроблені на його основі розрахунки дали змогу оцінити масштаби трудової міграції з України на момент проведення обстеження щонайменше в 1 млн. осіб. У підсумковій монографії за результатами обстеження [4], поряд з аналізом багатого фактичного матеріалу, було піднято теоретичні питання місця трудової міграції в територіальних переміщеннях населення, докладно розглянуто проблему обліку трудової міграції, запропоновано конкретні шляхи його покращання.

Однак, як відомо, міграція є досить динамічним процесом, що чутливо реагує на соціально-економічні та політичні трансформації як в країнах походження, так і призначення мігрантів. Тому отримані 2001 р. дані швидко застаріли, до того ж вони стосувалися лише частини території України. Внаслідок цього у червні 2008 р. Державний комітет статистики разом з Українським центром соціальних реформ за підтримки Фонду Арсенія Яценюка "Open Ukraine" та Світового банку провів перше повномасштабне вибіркове обстеження населення з питань трудової міграції [4]. Опитано 22 тис. домогосподарств, у складі яких нараховувалося 48 тис. повнолітніх членів, по всій території держави, що забезпечує високу вірогідність отриманих даних. Результати дослідження дали змогу дійти висновку, що впродовж останніх трьох років хоча б раз виїздили на заробітки за кордон 1,5 млн. громадян України, з'ясувати склад, спрямованість, характеристики трудової міграції, умови праці за кордоном тощо.

Частка мігрантів, які на момент опитування перебували за межами країни, складала 57,5%. Звідси, одномоментна відсутність трудових мігрантів з України була оцінена приблизно в 800 тис. осіб (що співпадає з висновком згаданого вище дослідження «GFK Україна», проведеного того ж року).

Попри надзвичайно важливе значення дослідження Держкомстату, яке фактично вперше дало повну й різнобічну картину трудової міграції з України, що базується на репрезентативному опитуванні, проведеному на незаперечно високому методичному рівні, воно має один, проте важливий недолік. Він полягає у тому, що польові роботи було завершено напередодні

розгортання глобальної фінансово-економічної кризи, тому її вплив на міграційні процеси отримані результати не відображають.

Разом з тим, кризові явища різко змінили й ускладнили соціально-економічну ситуацію і в Україні, і в країнах-реципієнтах українських робітників. Враховуючи важливість трудової міграції для стану ринку праці, соціального розвитку України вивчення наслідків кризи для міграції набуло надзвичайної актуальності. Цікавою спробою віднайти відповідь на запитання щодо стану українського заробітчання в умовах кризи було дослідження, організоване Міжнародним жіночим правозахисним центром «Ла Страда-Україна» наприкінці 2009 на початку 2010 рр. [23]. На жаль, його масштаби, а також фокус на вивчення трудової міграції лише до однієї країни, а саме, Греції (було опитано 40 мігрантів, які повернулися з роботи в Греції після початку кризи, а також 40 мігрантів, які продовжують працювати в цій країні), не дають змоги твердити, що така відповідь є вичерпною. Попри це, хоча ситуація в різних країнах перебування, зрозуміло, відрізняється, з великою мірою вірогідності можна вважати, що проблеми, з якими українські мігранти стикаються в охопленій кризою Греції, є актуальними і в значно ширшому географічному контексті. Основний висновок, який випливає з цього дослідження, полягає в тому, що криза, призвівши до погіршення становища мігрантів, не викликала, тим не менш, їхнього повернення на Батьківщину. Більше того, внаслідок порівняно гірших економічних умов в Україні на роботу за кордон виїхала частина тих заробітчан, які у сприятливий докризовий період поверталися додому.

Короткий огляд праць українських авторів, присвячених трудовій міграції з України, демонструє неабиякий інтерес науковців до цієї проблеми. У сукупності їхні роботи становлять значний масив різнобічних знань про трудову міграцію, її кількісні та якісні характеристики в розрізі різних регіонів походження та країн призначення. Разом з тим, про системність та всебічність цих досліджень, як і про зіставлюваність отриманих результатів, внаслідок використання при їх проведенні різних методик, не йдеться. Вивчення трудової міграції в Україні все ще залишаються фрагментарним та епізодичним. В країні досі не створено жодного спеціалізованого наукового центру, де б міжнародні міграції вивчалися на полідисциплінарній основі. Наявні лише окремі приклади спільного із зарубіжними колегами вивчення проблеми, тобто належного аналізу становища мігрантів в країнах перебування. Збір значного фактичного матеріалу далеко не завжди супроводжувався його більш глибоким теоретичним осмисленням.

Ситуація, що склалася, відображає ставлення суспільства та влади до міграційної сфери. Закономірно, що в державі, де міграційна політика все ще не знайшла належного законодавчого оформлення, а орган державної влади з управління міграціями відсутній, бракує системних досліджень з відповідної

проблематики. Це, у свою чергу, гальмує усвідомлення суспільством та владою ролі міграції в сучасному розвитку України.

Література

1. Діти емігрантів про себе. Сповіді. Думки. Судження. Біль. – Львів: Артос, 2008.
2. Дослідження потреб українських трудових мігрантів / Центр “Соціальні індикатори”. – 2008. – <http://www.socialindicators.org.ua>.
3. Зовнішні трудові міграції населення України” (За наук. ред. Е. Лібанової, О. Позняка. – К.: РВПС України, 2002.
4. Зовнішня трудова міграція населення України / Державний комітет статистики України, Український центр соціальних реформ. – К, 2009.
5. Исследование торговли людьми: Беларусь, Болгария, Молдова, Румыния, Украина. – 2008. – <http://www.gfk.com>.
6. Малиновська О. Україна, Європа, міграція: міграції населення України в умовах розширення ЄС. – К.: БланкПрес, 2004.
7. Медико-демографічне обстеження населення України, 2007 / Український центр соціальних реформ; Державний комітет статистики України; Міністерство охорони здоров'я України. – К.: ДП “Інформ.-аналіт. агентство”, 2008.
8. Миграция и пограничный режим: Беларусь, Молдова, Россия и Украина: Сб.науч. трудов /Под общ. ред. С.И.Пирожкова. – К.: НИПМБ, 2002.
9. На роздоріжжі. Аналітичні матеріали комплексного дослідження / за ред. І. Маркова. – Львів, 2009.
10. Новітня еміграція: проблеми соціального і національного сирітства: Зб. наук. статей і виступів за мат-лами круглих столів / Уклад. І.М.Ключковська, Н.О.Гумницька. – Львів: МІОК Національного інституту «Львівська політехніка», 2010.
11. Пархоменко Н. Новітня українська трудова міграція в оцінках українських заробітчан // Українська трудова міграція до Європейського Союзу в дзеркалі соціології: інформаційно-аналітичне видання. – К., 2005.
12. Пачковський Ю.Ф., Корнієнко І.О. Психологічний стан дітей робочих мігрантів у Львівській області: науково-практичне дослідження. – Львів, 2009. – 52 с. (за підтримки фонду «Хайматгартен»).
13. Пирожков С., Малиновская Е., Хомра А. Внешние трудовые миграции в Украине: социально-экономический аспект. – К.: НИПМБ, 2003.
14. Пирожков С., Малиновська О., Марченко Н. Зовнішня міграція в Україні: причини, наслідки, стратегії. – К.: Академпрес, 1997.
15. Проблеми дітей трудових мігрантів: аналіз ситуації / За заг. ред. К.Левченко. – К., 2006.
16. Розвиток людських ресурсів і міграційна політика в Україні. – К., 2008.

17. Соціальне обличчя новітньої української трудової міграції: результати масового соціологічного опитування українських заробітчан в Італії. – Львів: Західноукраїнський Центр „Жіночі перспективи”, 2003.
18. Соціально-педагогічна та психологічна робота з дітьми трудових мігрантів. Навч.-метод. посібник. / За ред. К.Б. Левченко, Трубавіної І.М., Цушка І.І. – К.: ФОП “Чальцев”, 2008.
19. Трудова міграція населення Тернопільської області: кількісний та географічний аспекти. – Тернопіль: “Джура”, 2005.
20. Трудовая миграция из Украины, Беларуси и Молдовы в Российскую Федерацию: тенденции и связь с торговлей людьми / Е.Левченко, Е.Тюрюканова, И.Шваб и др. – К.: Международный женский правозащитный центр «Ла-Страда Украина», 2008.
21. У дзеркалі громадської думки. Права дитини. Насильство в суспільстві. Трудова міграція та торгівля людьми / Т.О. Дорошок, О.А. Калашник, Д.О. Кобзін. [та ін.], за ред. К.Б. Левченко. – К., 2008.
22. Українське суспільство 1992-2008: Соціологічний моніторинг / За ред. В.Ворони, М.Шульги. – К.: Ін-т соціології НАН України, 2008.
23. «Украинская Греция»: причины, проблемы, перспективы (по результатам опроса трудовых мигрантов) / Международный правозащитный центр «Ла Страда-Украина». – К., 2010.
24. Хомра О. Еміграційний потенціал західного прикордоння України // Проблеми міграції. – 2002. - № 1.

УДК 316.3

Луїс Сабайя Гомес

ВИТОКИ ЛЮДСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА: СОЦІАЛІЗАЦІЯ ТА ЕВОЛЮЦІЙНА ТЕОРІЯ

У статті досліджується питання еволюції суспільства згідно з принципами сучасної еволюційної теорії. Проаналізовано афективні механізми, у межах яких соціобіологи і еволюційні психологи пояснюють різні прояви людського альтруїзму.

The article investigates the issue of evolution of the society in accordance with the principles of the modern evolution theory. Affective mechanisms in the context of witch sociobiologists and evolutionary psychologists explain different types of human altruism are analyzed.

Сучасна психологія надає багато доказів, які вказують на наявність природженої індивідуальної схильності робити внутрішньо властивими соціальні цінності і переконання, а також поширювати їх серед усіх членів суспільства. Наявність такої природної схильності до соціалізації прямо узгоджується з аристотелівським поняттям про людину як соціальну тварину